

white

Hjorthagen 1:3

Hus 29, Kolhus

Antikvarisk förundersökning och karaktärisering

Objekt:

Hjorthagen 1:3

Hus 29

Gasverksområdet

Hjorthagen, Stockholm

Beställare:

JR Kvarterfastigheter

g.m. Projektbyrån

2016-07-01

Uppsala

Ansvarig antikvarie:

Annika Andersson

White Arkitekter AB

Östgötagatan 100, Stockholm

Tel. +46 8 402 26 33

annika.andersson@white.se

Handläggande antikvarier:

Maria Ros

Annika Andersson

Foton:

Samtliga foton är tagna av White arkitekter om inte annat anges.

Omslagsfoto:

Foto av fasad mot väster, taget 2014-11-19.

Innehållsförteckning

Inledning	s. 4
Bedömningsgrunder	s. 5
Sammanfattning historik	s. 7
Historik	s. 8
Tidslinje	s. 14
Förändringar i årtal	s. 16
Datering av väggar	s. 18
Kulturhistorisk karaktärisering exteriör	s. 20
Kulturhistorisk karaktärisering interiör	s. 22
Kulturhistorisk värdering	s. 27
Källhänvisning	s. 28
Källor	s. 30

Inledning

Bakgrund och syfte

White arkitekter AB har givits i uppdrag av JR Kvarterfastigheter, genom Projektbyrån Stockholm AB, att i en antikvarisk förundersökning genomföra en kulturhistorisk karaktärisering och värdering.

Syftet är att skapa ett material som kan användas som grund för kommande förändringsarbete som kommer äga rum under lång tid. Materialet kommer även kunna ligga till grund för förändringar som görs i förvaltningsskedet. Materialet förhåller sig således inte till några ombyggnadsförslag utan är tänkt att ligga till grund för kommande konsekvensanalyser.

Omfattning

Deluppdraget omfattar kulturhistorisk karaktärisering och värdering av interiör och exteriör för hus 29 inom Gasverksområdet i Hjorthagen, Stockholm. Uppdraget omfattar även byggnadens historik för att klargöra vilka förändringar byggnaden gått igenom med tiden.

Deluppdraget är en del i ett större uppdrag som omfattar Antikvarisk förundersökning för hus 15/16, 21, 26/24/25 och 29.

Eftersom en antikvarisk förundersökning ska vara ett verktyg även inför myndighetsutövning är det viktigt att klargöra vilka delar av en byggnad och miljö som omfattas av gällande lagrum och vilka som faller utanför lagens ram. T.ex. kan produktionsteknisk utrustning så som maskiner tillföra karaktärsdrag och bidra till en byggnads kulturhistoriska värde. Maskinerna kan däremot inte skyddas med gällande lagstiftning eftersom de som lös egendom omfattas av Jordabalken (1970:994).

Benämning av byggnaderna

Vid numrering och benämning av byggnaderna används de nu vedertagna numren och benämningarna. Flera av byggnaderna i området har med tiden givits andra namn och benämningar än de ursprungliga, beroende på

förändrad bebyggelsestruktur i området samt ändrad användning av byggnaderna.

De äldre benämningarna redovisas under varje enskild byggnads historik. För material som belyser utvecklingen av området och förändring av byggnadsstrukturens utveckling hänvisas till det enskilda dokument som redovisar områdets historik som helhet.

Redovisning av materialet

Varje enskild byggnad och dess historik samt historiken i stort redovisas separat i enskilda dokument som överlämnas i digitalt format till uppdragsgivaren. Genom att varje byggnad redovisas i ett separat dokument ökar flexibiliteten i materialet.

Vad är en antikvarisk förundersökning?

Dokumentet Antikvarisk förundersökning är ett verktyg att använda under förprojekterings- och projekteringsfasen då en byggnad eller ett område ska genomgå förändringar.

Dokumentet syftar till att beskriva olika förändringar som har påverkat en byggnads eller ett områdes kulturhistoriska värden och karaktärsdrag. Det syftar också till att klargöra vilka värden och kulturhistoriska karaktärsdrag som byggnaden och området besitter i dagsläget.

Utifrån dessa uppgifter kan sedan antikvarien på ett överblickbart sätt värdera och bedöma om ett åtgärdsförslag är varsamt och hänsynsfullt mot byggnadens kulturhistoriska värdena och karaktärsdrag, eller om åtgärden innebär en förvanskning.

Vad är kulturhistorisk karaktärisering?

Byggnaders karaktärsdrag är en hänvisning till PBL 8 kap 17 §. Genom att hänsyn tas till karaktärsdragen tas byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tillvara.

Därmed undviks även förvanskning i enlighet med PBL 8 kap 13 §.

En kulturhistorisk karaktärisering syftar därför till att ange vilka en byggnads kulturhistoriska karaktärsdrag är, så att dessa kan värnas särskilt.

För beskrivning av byggnaders karaktärsdrag används Boverkets Checklista karaktärsdrag som utgångspunkt, dock används inte rubriken Kompletterande begrepp eftersom dessa förklaras närmare i kapitlet om kulturhistoriska värden. Karaktäriseringen är även något mer komprimerad för att vara anpassad till det beskrivna objektet. Checklistan finns att tillgå via Boverkets hemsida.

Vad är kulturhistoriskt värde?

Byggnadens kulturhistoriska värde hänvisar till flera delar i PBL, bl.a. PBL 2 kap 6 § samt PBL 8 kap 13 och 17 §§. Det är dock inte fastställt vare sig i lagtext eller rättspraxis vad kulturhistoriskt värde är.

Synen på vad kulturhistoriskt värde är förändras med tiden, ungefär som arkitekturstilar förändras. Tolkningen av vad som är kulturhistoriskt värdefull kan därmed inte ses som en statisk bedömning utan måste ses som en bedömning som kan omtolkas utifrån ny rättspraxis och förändringar i samhället.

Denna antikvariska förundersökning utgår från en modell framtagna av Riksantikvarieämbetet. Modellen beskrivs i boken Kulturhistorisk värdering av bebyggelse av Axel Unnerbäck. Modellen bygger på att det kulturhistoriska värdet är uppbyggt av dokumentvärden, upplevelsevärden och förstärkande värden. Dessa kan sinsemellan ha olika dignitet vilket innebär att ett värde kan ses som viktigare än ett annat.

Bedömningsgrunder

Tidigare antikvariska ställningstaganden

Stockholms stads klassificering

Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Nyréns Arkitektkontors klassificering

Kulturhistoriskt värde, fördjupning

Särskilt kulturhistoriskt värde

Särskilt kulturhistoriskt värde

Känslighet/Tålighet

Hög känslighet, exteriör

Känslig, interiör

Lagstadgat skydd

Den aktuella fastigheten omfattas inte av detaljplan. I dagsläget pågår planläggning av området av Stockholms stadsbyggnadskontor.

Trots att byggnaden inte omfattas av detaljplan gäller Plan- och bygglagen (PBL) vid ändring av byggnaden. Detta innebär att om byggnaden bedöms besitta stora kulturhistoriska värden omfattas byggnaden av förvanskningförbud i enlighet med PBL 8 kap 13 §. Vidare omfattas byggnaden av varsamhetskravet enligt PBL 8 kap 17 §. Samtliga åtgärder som utförs inom fastigheterna ska utföras varsamt så att de kulturhistoriska karaktärsdragen beaktas.

Området ingår i riksintresse för kulturmiljövården Stockholms innerstad med Djurgården enligt Miljöbalken (MB) 3 kap 6 §.

Området och byggnaderna är inte byggnadsminnesmärkta i enlighet med Kulturmiljölagen (KML).

Stockholms stadsmuseums klassificering

Den aktuella fastigheten är markerade som blå i Stockholms stadsmuseums inventering, vilket innebär att museet tillsammans med Kulturnämnden har bedömt att samtliga byggnader på fastigheten har ett sådant stort kulturhistoriskt värde att de är att likställa med en byggnadsminnesmärkt byggnad.

Stockholms stadsmuseums klassificering är inte juridiskt bindande och får inte användas som ett juridiskt bindande material, vilket klargjorts i beslut från JO 2012-02-23 med dnr: 5716-2010. Klassificeringen ska däremot ses som vägledande.

Tidigare ställningstaganden

Annika Andersson, har under tidigare anställning på Bjerking AB genomfört en översiktlig karaktärisering av ett flertal hus inom Gasverksområdet, daterad 2014-12-27.

Ett antikvariskt planeringsunderlag har tidigare utförts av Nyréns arkitektkontor, daterat 2010-04-20, lett av Urban Nilsson. Planeringsunderlaget har benämnts som antikvarisk förundersökning och beställdes av Stockholms Stads Exploateringskontor.

Förundersökningen utförd av Nyréns skiljer sig enligt intervju med Urban Nilsson (2015-03-06) från de som utförts av på Bjerking AB och som nu utförs av Annika Andersson m.fl. på White arkitekter på så sätt att Nyréns rapport är framtagen som ett planeringsunderlag inför stadens detaljplanearbete för området. Rapporterna framtagna av Bjerking AB är ingående studier av respektive byggnad beställda av blivande fastighetsägare, mot vilka olika förändringsförslag kan ställas. Enligt Urban Nilsson skulle Nyréns rapport även kunna kallas kulturmiljöutredning eller kulturmiljöanalys, då syftet med rapporten var att på ett mer övergripande plan presentera kvalitéer i området och fungera vägledande för stadens handläggare i frågor om prioritering. Rapporterna

påminner om varandra då samtliga utgår från den fysiska miljön och sätter byggnaderna i sin historiska kontext, men Nyréns förundersökning bör ses som ett övergripande planeringsunderlag för staden och Bjerking ABs förundersökningar som projekteringsunderlag för fastighetsägaren. Då Bjerking haft möjlighet att göra mer extensiva arkivsök och tar fram mer djupgående rapporter om respektive byggnad än Nyréns hade möjlighet till, kan ny kompletterande fakta komma fram som kan ge nya förhållningsregler.

Får kulturhistoriskt värdefull bebyggelse ändras?

PBL och gällande rättspraxis anger inte att byggnader med ett kulturhistoriskt värde inte får förändras, bara att de inte får ändras ovarsamt eller så att de förvanskas. Samtidigt måste det även ske en vägning mellan allmänna och enskilda intressen i enlighet med PBL 2 kap 1 § då fråga om varsamhet och förvanskning hanteras.

Enligt idag gällande lagstiftning och aktuella rättsfall kan förändringar i många fall genomföras, det handlar snarare om hur åtgärderna utförs än om de utförs.

Terminologi

Så långt som möjligt används terminologin och definitioner enligt PBL 1 kap 4 § och PBF 1 kap 2-5 §§. Det innebär bl.a. att en anläggning är en sådan anläggning som anges i PBF 6 kap 1 §.

Källmaterial

För arkivstudier har material från ett flertal arkiv inhämtats. Även en litteraturstudie har genomförts. För exakt lista på använda arkivhandlingar se avsnitt Källor.

Kommentarer kring arkivhandlingar och källor Gasverket och dess historia har avhandlats i flera böcker och utredningar. I vissa fall finns motstridiga uppgifter. I denna utredning hänvisas därför så långt som möjligt till grundkällor i form av ritningsmaterial.

Bedömningsgrunder

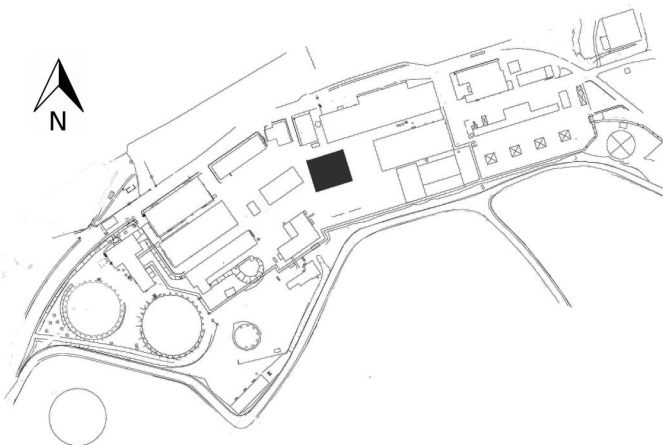
Tolkningen av äldre källor samt ritningsmaterial och fotografier försvåras avsevärt genom att det stora arkivet över gasverket har splittrats upp och återfinns i olika arkiv. I samband med att arkivet splittrats har handlingar kommit på villovägar vilket medfört att det mycket stora arkivmaterialet som innehåller allt från utformning av spisar i arbetarbostäderna till konstruktionsritningar för gasklockorna har tappat sin kontinuitet. I flera fall har ritningar som funnits registrerade inte kunnat plockas fram eftersom det varit oklart i vilket arkiv de finns eller om de ens existerar längre.

Utöver ovan angivet material och vad som redovisas i avsnittet Källor finns en samling om ca 140 glasplåtar i privat ägo hos Peter Nyblom som White AB av kostnadsmässiga skäl ej haft möjlighet att ta del av. Fotografierna är tagna av Karl Eklund under 1892-1912 och visar uppförande av verkets byggnader och när verket tagits i drift.

Källkritik för datering av ombyggnation och väggar

Det som främst legat som grund för datering av väggar och ombyggnationer är det insamlade arkivmaterial från SSAs Kart- och Ritningsarkiv. Materialet som används återfinns i stora drag i historiken i förundersökningen och resonemang kring datering kan således återfinnas i texten och kopplas till bilder. Det årtal som angetts i väggdateringen har grundats på dateringen på den tidigaste ritningen som väggen syns på. Detta innebär att vid vissa fall är ritningen en ombyggnationsritning som visar nybyggnation av en vägg vilket återfinns markerat på grundritningen. I andra fall är det inte klargjort om väggen är ett planerat tillägg eller en redan befintlig vägg. Dateringen utgår från första kända årtal som angetts på ritning och inte exakt uppförandeår. Detta innebär att alla årtal på väggdateringskartorna anges som cirka.

Historik Hus 29

Hus 29 uppfördes ursprungligen som en kollada och är en del av den ursprungliga anläggning som ritades av Ferdinand Boberg. Byggnadsdelen som finns kvar idag var den första delen av kolladorna som uppfördes under 1890-talet. Syftet med ladorna var i huvudsak väderskydd för lagring av den stenkol som behövdes för produktionen av gas. Stenkolen kom till området vattenvägen och transporterades till ladorna via en linbana.

Kolladan var ursprungligen mycket längre och en av två längor. De var parallellt placerade med retorthuset som idag benämns som hus 26/24/25, för att på nära avstånd kunna förse ugnarna med stenkol. Kolladorna sträckte sig mellan hus 14 och ända ner till kajen och var tillsammans ca 240 m långa.

Under 1930-talet utvidgades lagringsplatsen norr om området för kol och koks och kolladorna gjordes i stor utsträckning om till förråd och lagring för reningsmassor. Vid denna tidpunkt byggs sannolikt det tidigare öppna utrymmet mellan tak och vägg igen, som innan varit öppet då tak och väggar haft separata fristående konstruktioner.

Under 1935 revs en del av kolhuslängan för att ge plats åt det nya markententeriet (hus 15/16). Byggnaden fick då sin nuvarande storlek och en ny gavel mot öst (mot hus 15/16)

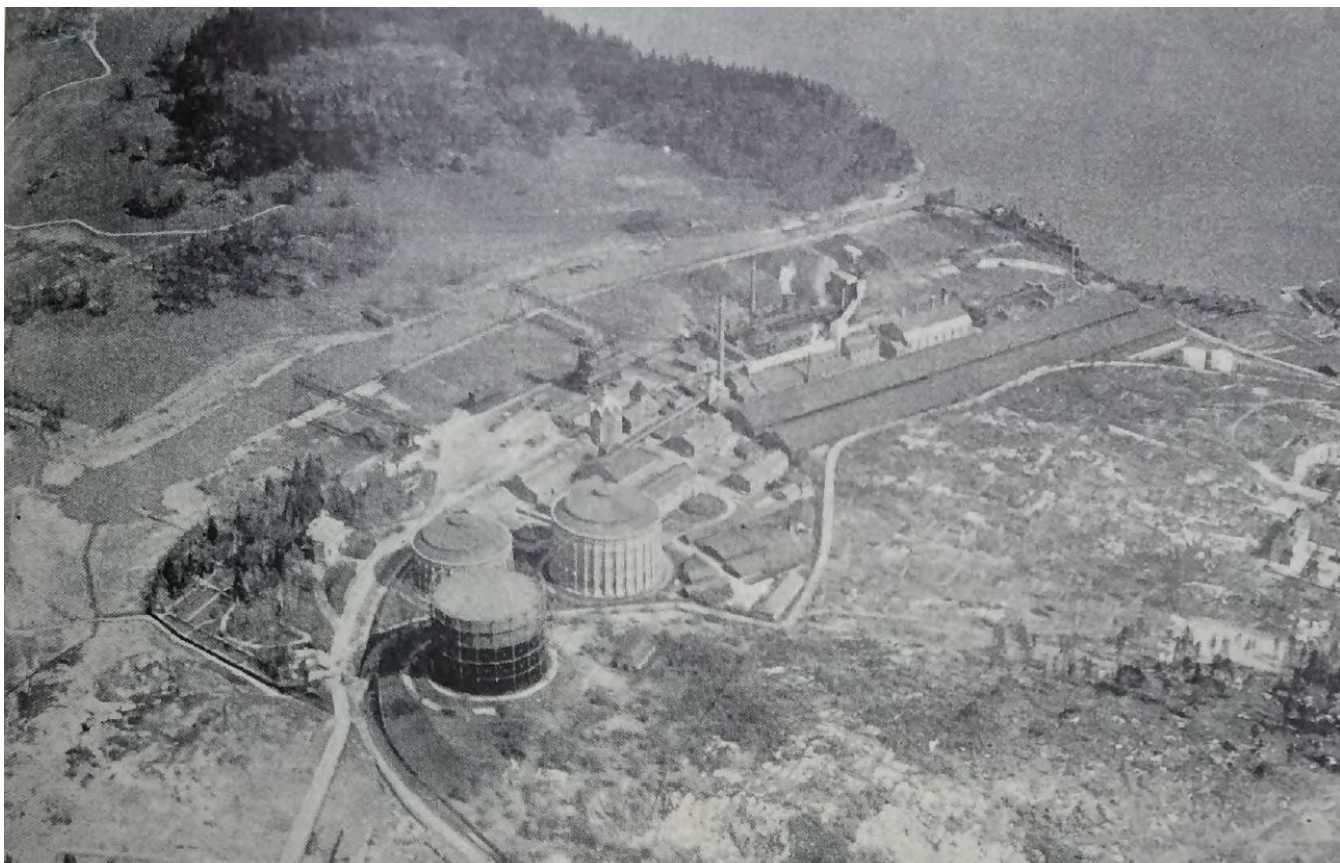

Bild 1: Foto från ca 1925. De långa kolladorna syns till höger i bild. Längst norr syns det redan stora lagringsutrymmet. Källa: Gasverksföreningens årsbok.

byggdes av återvunnet material från de rivna delarna. Under 1960-talet används byggnaden som förråd och verkstad och en motorverkstad inreddes i det som tidigare var maskinrum för linbanan.

Efter 1970 har åtminstone två dörrar på gaveln mot hus 14 bytts ut. Byggnaden används idag som förråd.

Historik — Nybyggnad

1890-tal Nybyggnad

Kolladan är en del av den ursprungliga anläggning som ritades av Ferdinand Boberg. Nybyggnadsritningarna över ladorna är från 1892 men av fotomaterial framgår att bl.a. retorthus 26/24/25 och hus 14 uppfördes före kolladorna restes (se bild 2). Exakt uppförandeår har inte kunnat fastställas men den kollada som finns kvar idag ingår i den första ladulänga som uppfördes och som var färdigställd 1899 (se bild 3). Byggnadsdelen som finns kvar idag var den första delen av ladorna som uppfördes av kolladorna.

Uppförandefas och syfte

Kolladan som står på platsen idag är endast en del av en längre lada. Totalt fanns två längor av lador som tillsammans var 240m långa. Innan den andra längan uppfördes var berget tvunget att till viss del sprängas bort för att ge plats (se bild 2).

Syftet med ladorna var i huvudsak väderskydd för lagring av den stenkol som behövdes för produktionen av gas. Stenkolen kom till området vattenvägen. Från kajen lastades kolen i korgar längs en linbana som förde den upp och in i ladorna där kolen hölls i stora högar. Ladans väggar lutar inåt vilket med stor sannolikhet beror av att väggarna dels skulle vara självbärande, men att det också fungerade bra för ändamålet då kolet bildade toppformade högar. Längorna hade var för sig ett sammanhängande obrutet tak, men var i fasaderna öppna vid vissa partier. Från ladorna kördes kolen sedan via kolkärror till parallellt liggande retorthus (idag hus 26/24/25) där gasproduktionen startade.

Byggnaden

Byggnaden är i två våningar uppförd i huvudsak i trä och består av en inre smäcker stålkonstruktion som bär upp taket som är av trä och beklätt med papp. Väggarna består av inåt lutande skärmar, uppstöttade av L-stöd. I den västra delen finns ett murat maskinrum som även framträder på den västra gaveln. Härifrån drevs linbanan.

Det finns inga ursprungliga fasadritningar men västra gaveln visar på tydligt samband med Bobergs övriga byggnader med dess tegelparti.

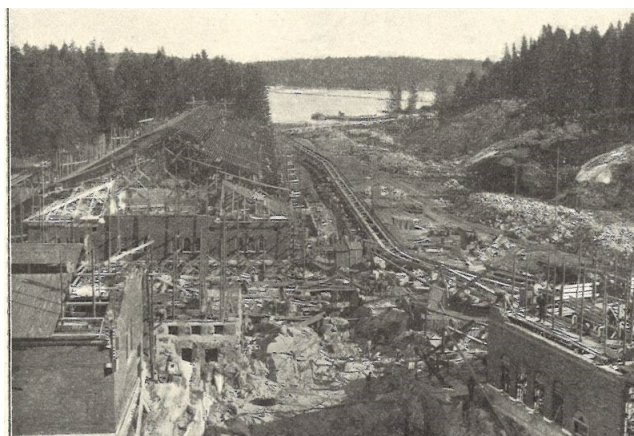

Bild 2: Värtaverket under uppbyggnad. T.v. syns hus 30, bakom grunden till hus 26/24/25. T.h. hus 14. Källa: Stockholms belysning.

Bild 3: Foto 1899 och första längan av kollada färdigställd. Källa: SSM.

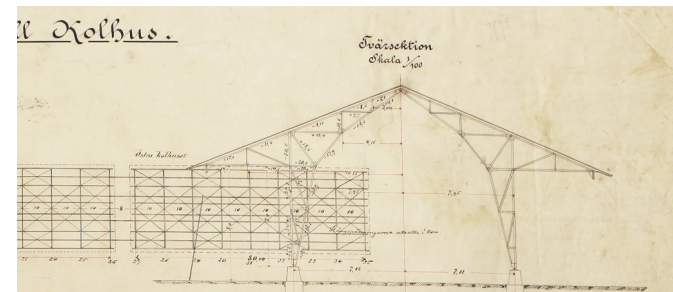

Bild 4: Ritning av takkonstruktion 1892. Källa: SSA.

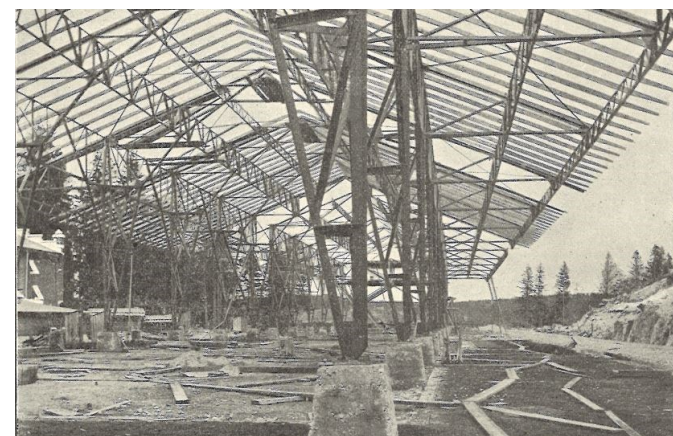

Bild 5: Foto 1899 och första längan av kollada färdigställd. Källa: Stockholms belysning.

Bild 6: Foto ca 1925, kolladorna sett från hamnen. Källa: Stockholms belysning.

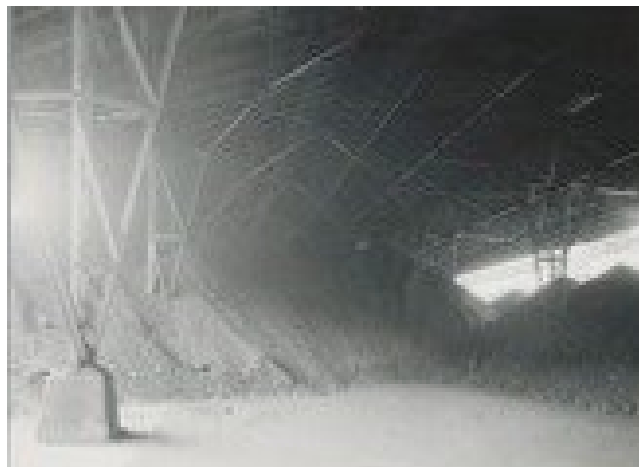
Historik — Ombyggnad

Ombyggnad 1929—Kolladorna blir förråd och byggs igen mellan tak och fasad

Under 1929-1930 utvidgas de tidigare uppsamlingsplatserna för kol och koks som ligger norr om området och kolladornas funktion blir delvis överflödigt. Nya eldrivna kranar vid kolkajen och nya kolsorteringstorn på norra sidan om området möjliggör att större mängder kol på ett mer effektivt sätt kan föras in och förbrännas.¹

En del av kolladornas ytor används istället för förvaring av reningsmassor men gasverksområdets många maskinella anordningar som hela tiden utvecklas kräver också ett betydande och växande lager för reservdelar. De förråd som tidigare nyttjats är vid denna tid för små varför man under 1930 inreder förrådslängorna som förrådshus.²

Ritningsmaterial antyder att det är intilliggande kolhuslänga som inreds som förråd, men det är även troligt att aktuell kollänga inreddes till förråd vid denna tidpunkt och att det är nu som våningsplanet tillkommer. Det skulle även stämma överens med förstärkningarna som är gjorda i konstruktionen samt tiden för igensättandet av kollängans tidigare öppna partier mellan tak och vägg. Dessa sätts någon gång kring denna tidpunkt byggs igen till en sluten fasad. Fönstren på ritningsmaterialet som sätts in anges vara "standardfönster" och de som återfinns i byggnaden idag överensstämmer i tid med dessa.³ På senare ritningsmaterial anges därutöver byggnaden som igenbyggd.

Bild 7: Foto av kolladan inifrån. Källa : SSM.

Bild 8: Foto 1914 av gatan mellan kohusen. Notera det öppna partiet i överkant. Källa: SSM.

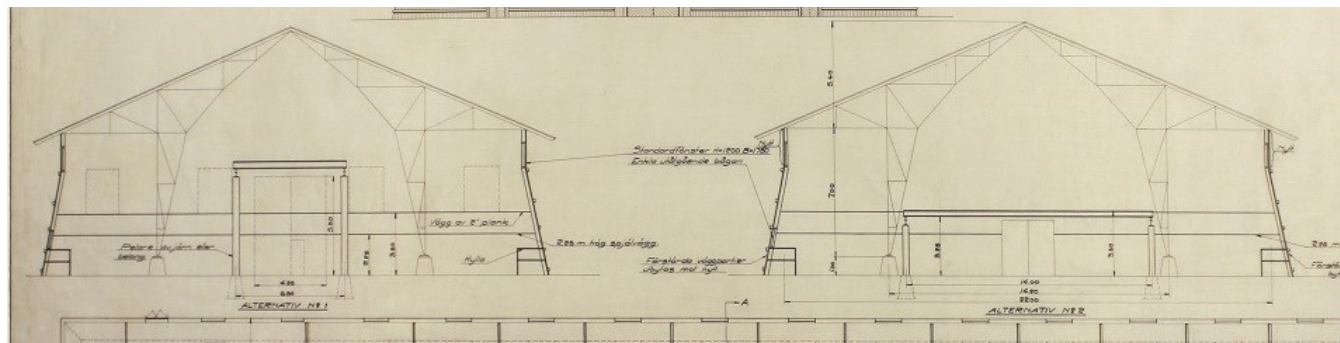

Bild 9: Ritning över igenbyggnad av fasad mellan tak och vägg på kollador. Källa: SSA.

Historik — Ombyggnad

Ombyggnad 1935—kolladan kapas av

Under 1935 revs en del av kollängans mitt för att ge plats för det nya marktenteriet (hus 15/16) som uppförs öster om byggnaden. Byggnaden får nu den form den har idag.

Den nya gavelfasaden mot öster uppförs av material som blev över vid rivningen av mellandelen av kollängan. Ritningsmaterialet anger att överblivet material i så stor utsträckning som möjligt ska användas, såsom, tex. bultar, bräder, plank och dylikt. Även tio fönster anges enligt ritningsmaterialet ha blivit över vid rivningen och att dessa placeras i kolhusets gavel.⁴

Ändringarna utfördes inte helt enligt ritningsunderlaget från 1935. I en bild från 1936 års upplaga av Gasverksföreningens årsbok för Marktenteriet ser man utformningen på den nya gaveln vilket överensstämmer med dagens utformning.

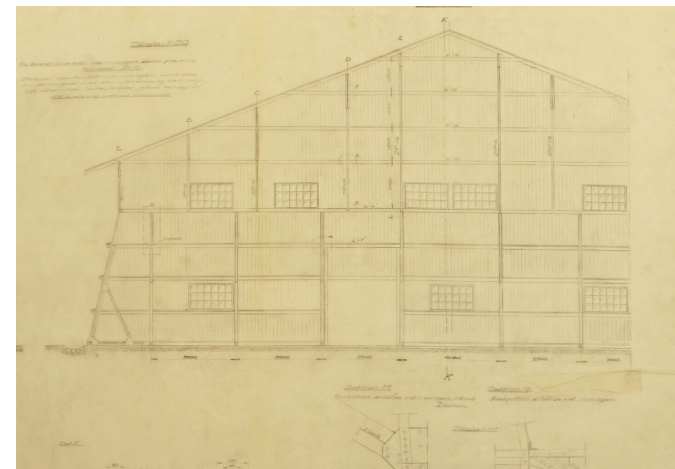
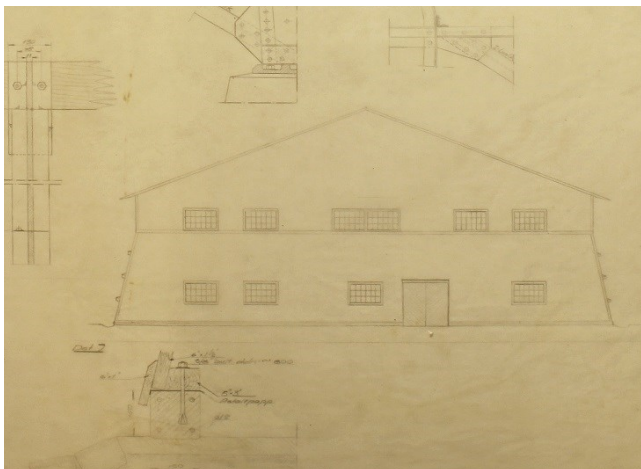

Bild 10-11: Ritning från 1935 över ny fasad på hus 29 efter rivning för att uppföra marktenteriet, hus 15/16. Källa: SSA.

Bild 12: Foto från byggperiod av hus 15/16, år 1936. I bakgrunden syns den nya gaveln på hus 29. Källa: Gasverksföreningens årsbok.

Historik — Senare förändringar

1961 används huset som verkstad och förråd och har samma uppdelning och utformning som idag. En motorverkstad har inretts i det som tidigare var maskinrum.

Efter 1970

Någon gång efter 1970 byts två dörrar på gaveln mot hus 15/16 ut (se bild 13 och 14).

2016

Byggnaden har ända fram till 2016 fortsatt att användas som förråd. Idag är kolladan i denna utformning den enda kvarvarande resten av de tidigare 240 m långa längorna av lador. Övriga kollador revs i etapper mellan 1960-talet 1980-talet.

Bild 13: Foto av hus 29 mot väst, gavel mot hus 14, år 1970. Notera de glasförsedda portarna. Källa: SSM.

Bild 15: Foto av hus 29 mot väst, gavel mot hus 14, år 2014.

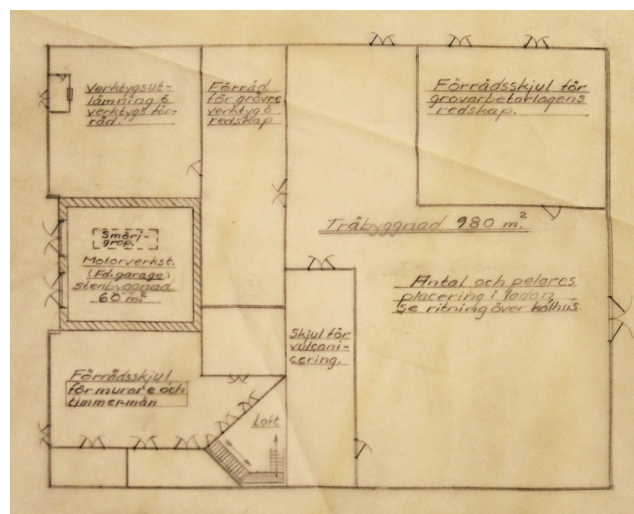

Bild 14: Ritning över kolladan som lagerbyggnad och verkstad, 1961. Källa: SSA.

Bild 16: Foto av hus 29 t.v. Hus 15/16 i bakgrunden. Notera fönstren i fasad som än finns kvar idag. Källa: SSM.

Historik — 2016

Byggnaden används idag som förråd.

Fasad mot sydost

Bild 17: Fasad mot sydost.

. B

Fasad mot nordost

Bild 19: Fasad mot nordost.

Bild 18: Fasadritning mot sydost. Källa: Konzept.

Bild 20: Fasadritning mot nordost. Källa: Konzept.

Fasad mot nordväst

Bild 21: Fasad mot nordväst sett från väster.

Fasad mot sydväst

Bild 23: Detalj fasad mot nordväst.

Bild 22: Fasadritning mot sydost. Källa: Koncept.

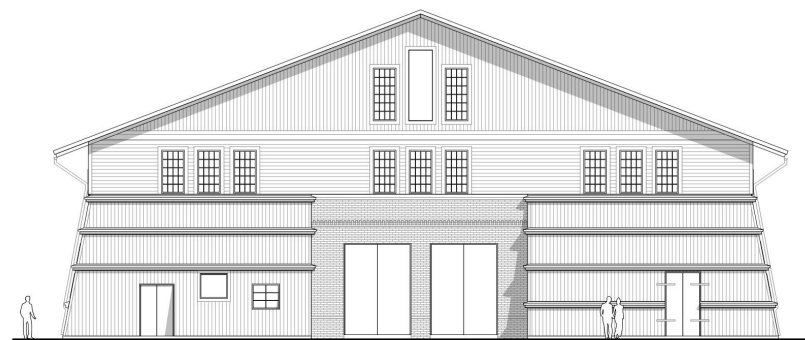

Bild 24: Fasadritning mot nordost. Källa: Koncept.

Tidslinje — 1890-tal-2016

Sektion längdsnitt väst till öst.

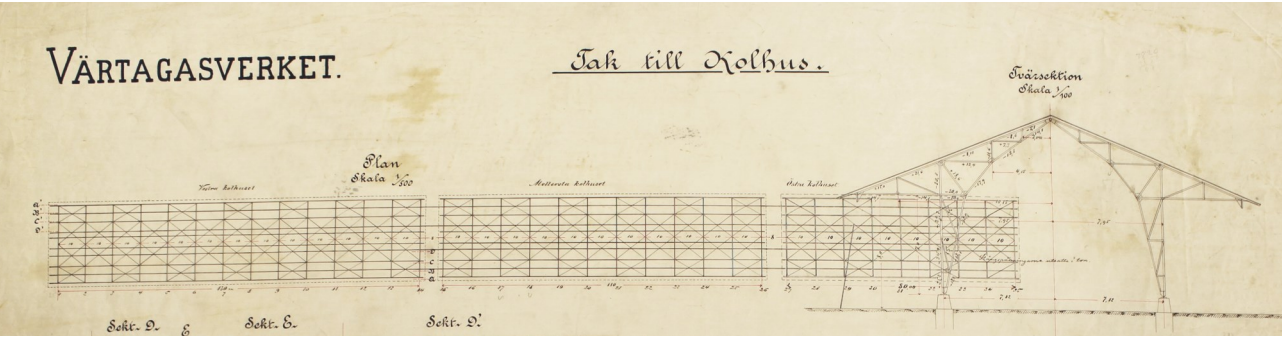

Bild 25.

Sektion genom kortsida.

1892-tal

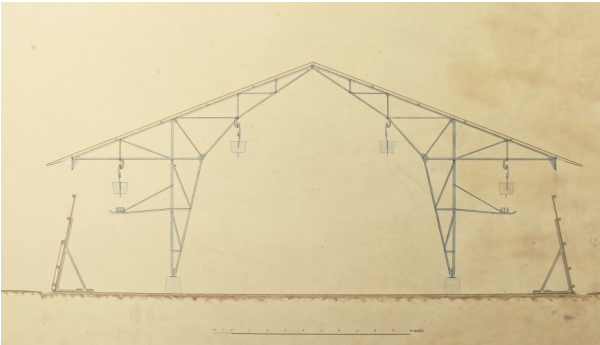

Bild 28.

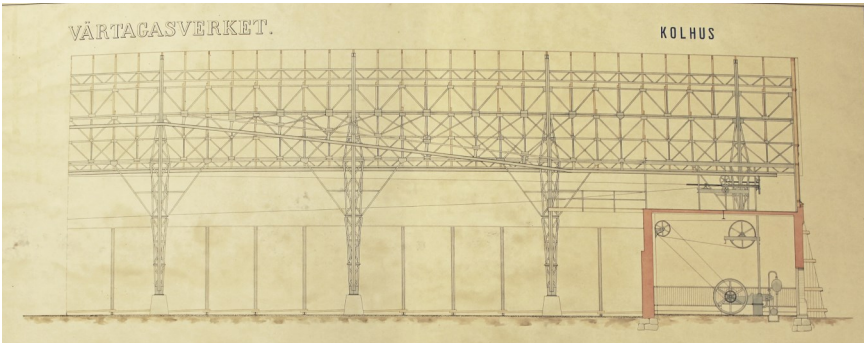

Bild 26.

1890-tal

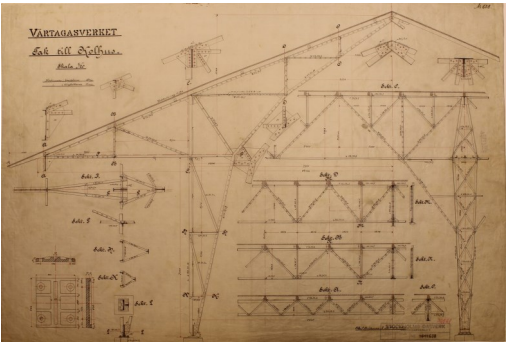

Bild 29.

2014

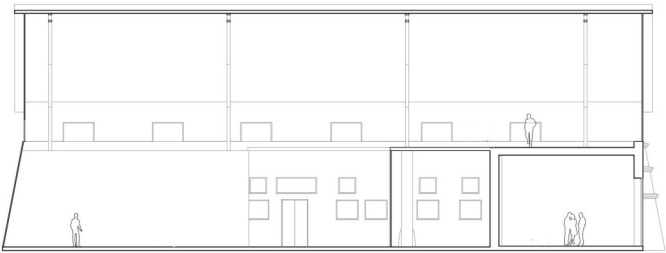

Bild 27.

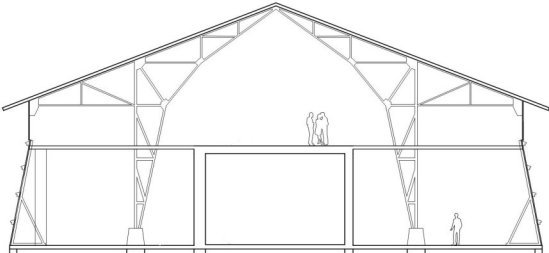

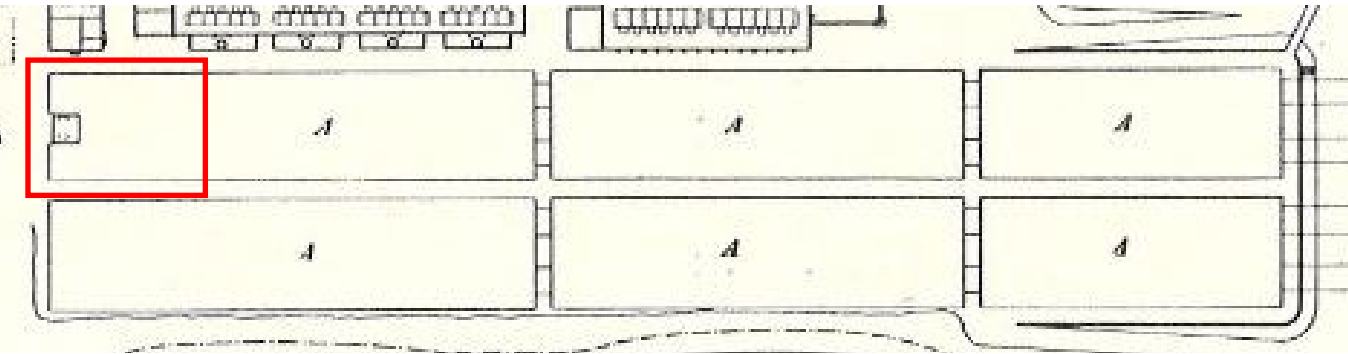
Bild 30.

Bild 56.

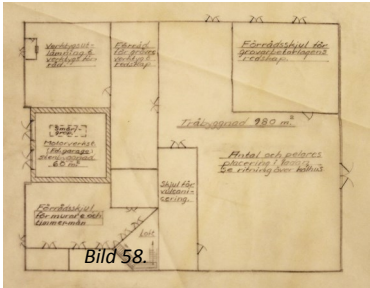
Godkänt dokument - Anna-Stina Bokander, Stockholms stadsbyggnadskontor, 2019-06-04, Dnr 2014-12741

Tidslinje — 1890-tal -2014

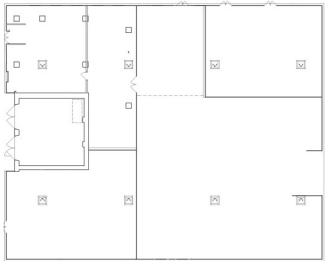
Plan av bottenvåning

1890-tal Bild 31.

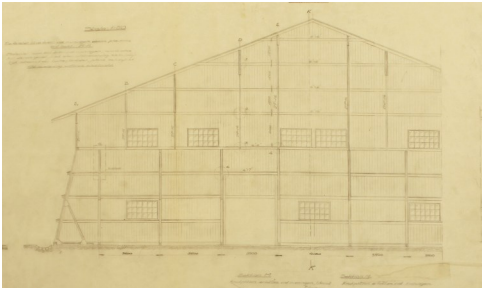

1961 Bild 32.

2014 Bild 33.

Fasader

1935 Bild 34.

2014 Bild 35.

Förändringar i årtal

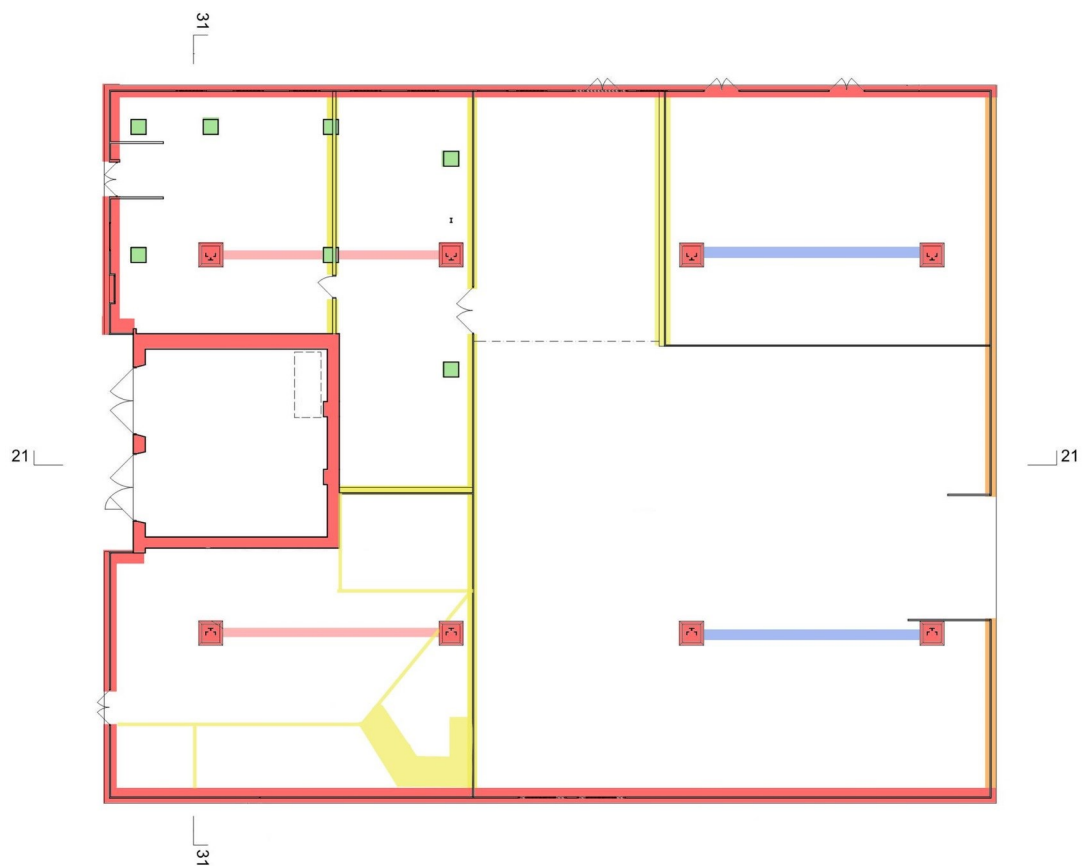
Historik årtal

1890-tal	Nybyggnad
1930-tal	Kolladorna blir förråd. Byggnaden byggs sannolikt igen mellan tak och fasad samt att nytt bjälklag tillkommer.
1935	Kolladan kortas av och får sin nuvarande storlek. Ny gavel mot öster av återvunnet material.
1961	Byggnaden används som verkstad och förråd. En motorverkstad har inretts i det som tidigare var maskinrum.
Efter 1970	Två dörrar i den murade delen av västra fasaden byts ut.
2016	Byggnaden används som förråd.

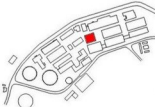
Väggdatering — plan 1, markplan

Dateringen utgår från första kända årtal som angetts på ritning och inte exakt uppförandeår. Detta innebär att alla årtal på väggdateringskartorna anges som cirka.

PLAN 1, markplan

- Byggnadsår
 1929
 1935
 1935, troligtvis äldre material
 Osäker datering, tillkommit mellan 1929-1963

BET	AKT	ÄNDRING AVSEER	DATAUM	SE
<h1 style="text-align: center;">GASVERKET</h1> 				
<h1 style="font-size: 4em;">R.</h1>				
P	Projektbyrån Stockholm AB, 08 545 495 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			
LIFSGRÖN NR 14U26212		BETAD AV		HANDELSGÄSARE MRS
DATAUM 160308		ANSVARIG AAA		
<h2>Datering av ålder på konstruktion</h2>				
SPÅLA Ej skalenligt	MÅSTOR KUL2:1-40 1-290			BET

Godkänt dokument - Anna-Stina Bokander, Stockholms stadsbyggnadskontor, 2019-06-04, Dnr 2014-12741

21

31

Oppet ner

Oppet ner

3

PLAN 2

- Byggnadsår
- 1929
- 1935
- 1935, troligtvis äldre material
- Osäker datering, tillkommit mellan 1929-1963

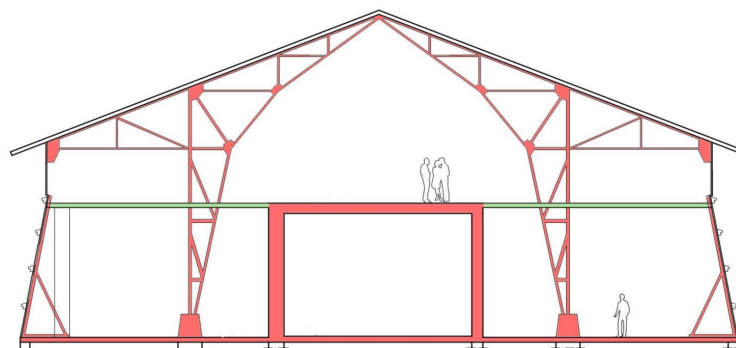
BET	AKT	ÄNDRING AVSEER	DATUM	BLAD
<h1 style="text-align: center;">GASVERKET</h1> 				
<h1 style="font-family: serif;">R.</h1>				
P	Projektbyrån Stockholm AB, 08 545 495 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			
LIFVORNING NR	BETÄD AV	HÄRLEDIGGÅRDE		
14U26212		MRS		
DATUM	ANSVARIG			
160308	AAA			
<h2 style="margin-top: 20px;">Datering av ålder på konstruktion</h2>				
SKALA	KULDER	BET		
Ej skalenlig	KUL2:1-40.1-2920			

Väggdatering — sektioner

Dateringen utgår från första kända årtal som angetts på ritning och inte exakt uppförandeår. Detta innebär att alla årtal på väggdateringskartorna anges som cirka.

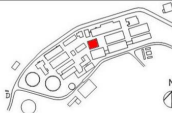

SEKTION 21

SEKTION 31

- Byggnadsår
- 1929
- 1935
- 1935, troligtvis äldre material
- Osäker datering, tillkommit mellan 1929-1963

BET	ANT	ÄNDRING AVSEER	DATUM	REVISOR
<h1 style="text-align: center;">GASVERKET</h1> 				
<h1 style="font-size: 4em;">R.</h1>				
P	Projektbyrån Stockholm AB, 08 545 495 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			
UPPGIFTS NR	BETÄD AV	HÄRLEDIGARE		
14U26212		MRS		
DATUM	AAA			
160308				
<h2 style="margin-top: 20px;">Datering av ålder på konstruktion</h2>				
SEALA	KUL2	BUDNMR		BET
Ej skalenlig	KUL2:1-40.2-2921			

Kulturhistorisk karaktärisering—exteriör

Placering i landskapet

Området karaktäriseras av att marken sluttar svagt ner mot vattnet i Husarviken. Karaktäristiskt är även de omkringliggande bergknallarna där berg går i dagen endast i den del av området som utsatts för sprängning utmed Gasverksvägen. Berget framträder även genom att gasklockorna i tegel är placerade på berg och höjer sig över resten av området.

Den aktuella byggnaden är belägen på plan mark. Närmast omkringliggande mark utgörs av hårdgjorda ytor.

Förhållande till omkringliggande bebyggelse

Kolhuset ligger mellan hus 15/16 i öster och hus 14 i väster. Norr om kolhuset ligger hus 30 och 26. I söder angränsar byggnaden till en idag öppen plats där äldre kollador tidigare varit belägna.

Omkringliggande bebyggelse har ett enhetligt intryck och upplevs som väl sammanhållen vad avser material och utförande, undantaget hus 15/16 som med sin putsade fasad och sitt funktionalistiska uttryck skiljer sig från de övriga byggnaderna som har fasader av tegel.

Hus 29 upplevs som en stor, dominerande volym i förhållande till hus 15/16. I förhållande till övrig omkringliggande bebyggelse upplevs kolhuset som en stor, men inte dominerande, volym.

Byggnadens exteriör

Hus 29 är den enda kvarvarande delen av en länga med kolhus vilket går att avläsa genom att fasaden på den östra delen av byggnaden skiljer sig markant i detaljutformning från övriga fasader och har ett mycket enklare utförande.

Vad gäller fasadmaterial skiljer sig hus 29 från majoriteten av byggnader i Gasverksområdet genom att den har en fasad som består av otäta träskärmar. Väggarna lutar inåt vilket speglar byggnadens funktion där upplagen av kol

hade en större bas än topp och därför gynnades av att få stöd av en lutande fasad.

Träskärmarna som bygger upp fasaden består i huvudsak av stående plank. Skärmarnas nedre del samt den vertikala övre delen består av liggande plank. Skärmarna fogas delvis samman med horisontella bjälkar.

Den västra gaveln har en mittdel av rött tegel med tandsnittsinspirerad mönstermurning och ett överliggande murat band av brunt tegel. Västra gavelns överdel i brunfärgat trä har ett snibbat avslut.

Den lutande delen av fasaden är avfärgad med rödfärg vilken har en okänd andel linolja inblandad vilket syns på den karaktäristiskt krackelerade ytan. Den övre delen är avfärgad i en brun kulör.

Taket är ett flackt sadeltak med kraftigt utskjutande takfot. Fönstren har en något asymmetrisk placering men en enhetlig utformning. Samtliga fönster är av trä och spröjsade. I de fall droppnäsor finns är de av trä. Fasaderna är även försedda med ett flertal portar varav majoriteten är ursprungliga och utförda av trä med stålbeslag. Det finns dock även ett antal modernare portar av stål.

Bild 36-38: Hus 29 sett i förhållande till omkringliggande bebyggelse samt västra och östra gavlarna. .

Kulturhistorisk karaktärisering—exteriör

Bild 39: Tegelfasaden möter trä och sockel av granit.

Bild 40: Träskärmarna lutar med en bredare bas.

Sammanfattande karaktärsdrag exteriör

- Skiljer sig från majoriteten av byggnaderna i området vad avser materialval.
- Upplevs som en stor volym.
- Fasad av lutande, otäta träskärmar.
- I huvudsak rödfärgad fasad med karaktäristiskt krackelerad färg. Del av fasad i rött tegel.
- Övre delen av fasaden avfärgad med brun kulör.
- Flackt sadeltak med kraftigt utskjutande takfot.
- Asymmetrisk fönster- och portplacering.
- Fönster med spröjs.
- Flertal portar av trä.

Bild 41: Karaktäristisk krackelering av rödfärg infuserad med linolja.

Bild 42: Skärmarna är infästa med vagnsbultar.

Bild 43: Oregelbunden fönstersättning.

Kulturhistorisk karaktärisering—interiör

Rumsindelning/ invändig struktur

Den del av hus 29 som finns kvar idag har en väl bevarad invändig struktur. Östra delen är volymiös men den stora volymen är något uppbruten av träskärmar och plank som delar av rummet. Plankväggarna har varit målade vita. På yta mot fasadskärm har färgen näst intill flagnat bort helt. Golvet i den östra delen är gjutet och obemålat.

Konstruktionen som bär upp hela hus 29 är det mest dominerande och karaktäristiska inslaget i den östra delen. Fackverkskonstruktionen upplevs som en tät väv vilken fyller stora delar av rummet.

Den västra delen av byggnaden har fått behålla sin ursprungliga rumsindelning som karaktäriseras starkt av att mittenrummet har murade väggar. Väggarna har målats vita och betonggolven är målade i en grå kulör.

Detaljer

Mot den norra väggen i det volymiösa utrymmet i östra delen finns äldre redskapsskåp av trä med fasta hyllplan.

Bevarade detaljer är av varierande ålder. Lyftanordningen i den västra delen bedöms vara ursprunglig. I den västra delen av byggnaden finns även bevarade äldre dörrar av trä samt en manuell mätartavla.

Sammanfattande karaktärsdrag, interiör

- Upplevelsen av voluminösa rum i östra delen.
- Synliga konstruktioner.
- Ursprungliga snickerier t.ex. dörrar.
- Bevarad rumsstruktur.
- Fast inredning i form av redskapsskåp.
- Ursprungliga lyftanordningar.

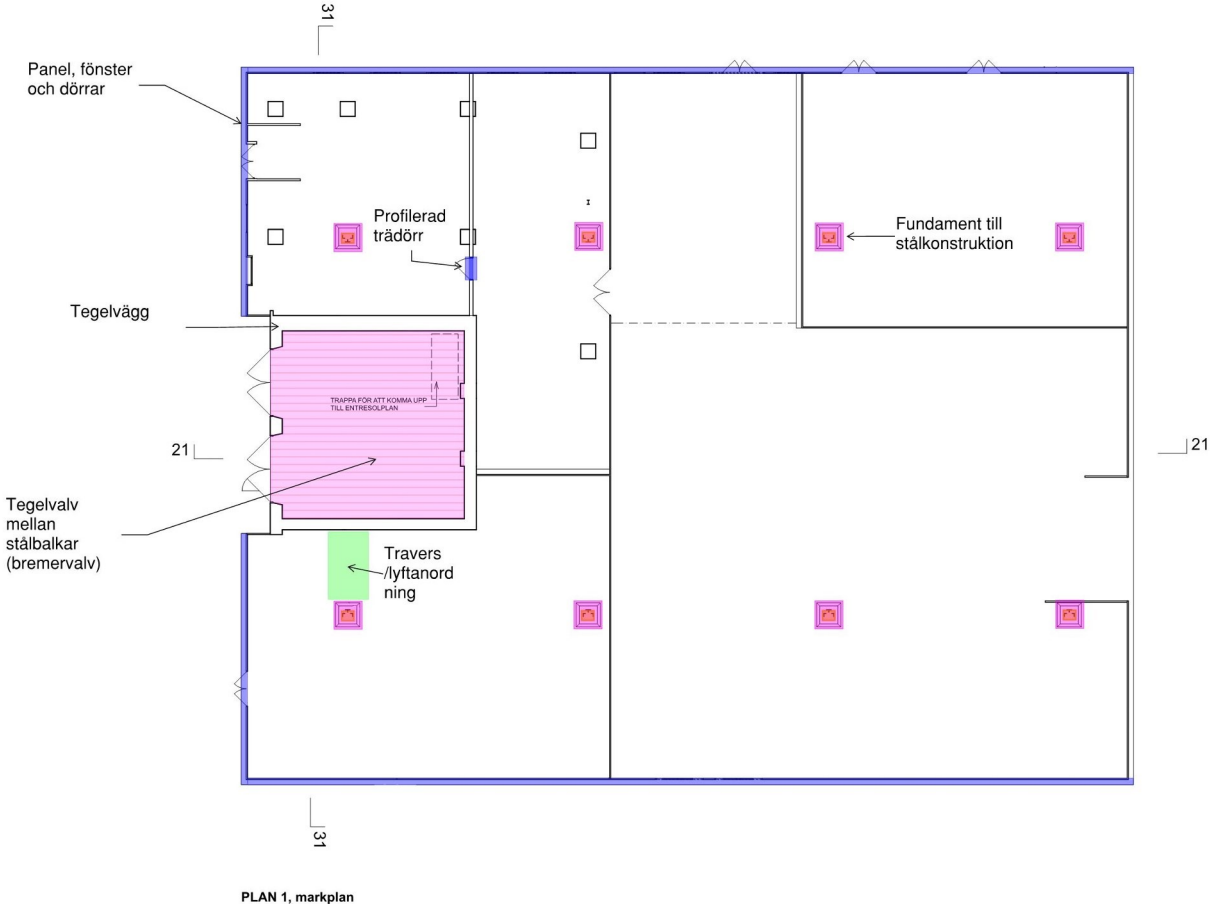

Ovan: Bild 44-45: Infästningarna avslöjar var ursprungsstrukturen förstärkts.

Ovan: Bild 46-47: Skärmväggarna är otäta och bemålade med färg som flagnar. Undertaket är i huvudsak utbytt.

Kulturhistorisk karaktärisering — interiör plan 1, markplan

PLAN 1, markplan

Redovisning av interiöra detaljer att beakta på plan 1.

Väggar att beakta redovisas på separat ritning.

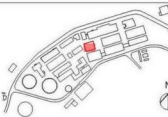
- Snickeri
- Produktionsutrustning
- Övrigt
- Metall

BET	ANT	ÄNDRING AVSEER	DATUM	Öppn
GASVERKET				
				
R.				
P	Projektbyrå Stockholm AB, 08 545 495 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			
UPPDRAG NR	14U26212	BETAD AV	HANDTEGNADE	
DATUM	20160212	ANSVARS	SGN	
Kulturhistorisk karaktärisering interiör				
SPALA	Ej skalentlig	SKALLEN	KUL2-40.1-2910	
BET				

Väggar att beakta redovisas på separat ritning.

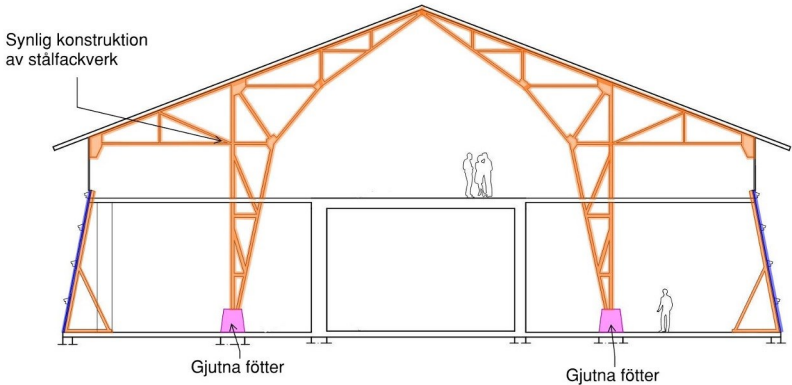
	Snickeri
	Produktionsutrustning
	Övrigt
	Metall

BET	RAÄNING AVISER	DATUM	18/11/2017
<h1 style="text-align: center;">GASVERKET</h1> 			
<h1 style="font-size: 4em; margin: 0;">R.</h1>			
P	Projektbyrån Stockholm AB, 08 545 495 00		
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 579 00		
KUL2	Byggenhet AB, 010 - 211 80 80		
UPPGIFTS NR 14U26212	RETNAD AV ANDERSWIG	HANSKILLIGASTEN SGN	
DATUM 20160212	AAA		
<p>Kulturhistorisk kartläggning interiör</p>			
SKALA Ej skalenlig	RUMS NR KUL2-40.1-2920		BET

Kulturhistorisk karaktärisering — sektioner

SEKTION 21

SEKTION 31

Redovisning av interiöra detaljer
att beakta.
Väggar att beakta redovisas på
separat ritning.

- Snickeri
- Produktionsutrustning
- Övrigt
- Metall

BET	ANT	ÄNDRINGS AVSEER	DATUM	Skp.
GASVERKET				
				
R.				
P	Projektbyrå Stockholm AB, 08 545 496 00			
A	Koncept Stockholm AB, 08-545 879 00			
KUL2	Björking AB, 010 - 211 80 00			

Kulturhistorisk värdering

Dokumentvärde

Arkitekturhistoriskt värde

Kolladan är ritad av Ferdinand Boberg, verksam mellan 1884 och 1915. Boberg anslöt sig till sin tids moderna realistiska rörelse vilken hade koppling till den allt mer framväxande industriarkitekturen. Det innebar att det var väsentligt att material och konstruktioner visades upp på ett tydligt och ärligt sätt samt att byggnadens innehåll skulle styra dess utformning.⁵

Boberg fick sitt stora genombrott som arkitekt med Gävle brandstation, ritat 1890. Efter detta följde en karriär med ett flertal märkesbyggnader som t.ex. Rosenbad, Bjertorps slott och Nordiska Kompaniet.⁶ Hus 29 är en av de byggnader som Boberg ritat och är därmed även en del i förståelsen för arkitektens utveckling och de arkitektursvallningar som pågick under Bobergs yrkesverksamma tid. Som en del i detta nationella sammanhang har hus 29 ett mycket stort arkitekturhistoriskt värde.

Samhällshistoriskt värde

Gasproduktionen har varit en viktig del i Stockholms historia, både vad gäller industrins framväxt men även vad gäller bekvämlighet för stadens invånare. Området och dess byggnader har därmed ett stort samhällshistoriskt värde som visar gasproduktionen som en av faktorerna till Stockholms framväxt.

Industrihistoriskt värde

Byggnaderna i området bidrar både tillsammans och enskilt med ett industrihistoriskt värde. Gasverksområden har uppförts även på andra håll i Sverige, men området i Stockholm har flest bevarade byggnader vilket gör att produktionslinjen till stor del fortfarande går att avläsa på ett tydligt sätt.

Spåren från produktionen syns i hus 29 i form av t.ex. kvarvarande kolfack med skärmar av trä, lyftanordningar samt en bevarad äldre stämpelklocka.

Byggnadsteknikhistoriskt värde

Hus 29 har ett stort byggnadsteknikhistoriskt värde med sin särpräglade konstruktion som visar dåtidens tekniska möjligheter att skapa byggnader med stor spännvidd. Konstruktionsmässigt är den helt ensam av sitt slag i Sverige, där den ursprungliga fackverkskonstruktionen ger en unik inblick i 1890-talets ingenjörskonst.

Kontinuitetsvärde

Byggnaden har under sedan sitt uppförande varit en del i ett industrisammanhang och det finns på så vis ett kontinuitetsvärde. Eftersom gasproduktionen är helt nedlagt sedan några år tillbaka har kontinuiteten brutits då det inte längre är aktuellt med en produktionsinriktad verksamhet i någon av de befintliga byggnaderna i området.

Förstärkande värden

Pedagogiskt värde

Industrimiljöer är föränderliga genom att tekniska framsteg ställer nya krav på befintliga byggnader och miljöer vid omställning av verksamheten. I Gasverksområdet i Hjorthagen syns omställningarna i produktionen tydligt både på de enskilda byggnaderna men även på miljön som helhet.

Det pedagogiska värdet för hus 29 ligger främst i att den är en viktig komponent för att förstå hur gasproduktionen gick till och förståelsen för att kol under en period lagrades direkt inne på området.

Autenticitet

Hus 29 har ett visst autenticitetsvärde. Konstruktionen är i hög grad välbevarad med undantag av tillägg som är gjorda för att förstärka byggnaden efter att den kortats.

Vad gäller taket är autenticitetsvärdet lågt. Yttertakets är bytt i modern tid och underliggande takpanel är även den till stor del modern vilket tydligt går att utläsa genom verkets färgskiftning.

Fasad mot öster bedöms vara modern. Resterande fasadskärmar har olika grad av ursprunglighet.

Unicitetsvärde

Hus 29 har i mycket hög utsträckning ett unicitetsvärde som innebär att den är unik i sitt slag. Kolladorna i Gasverksområdet var tidigare en framträdande del i miljön. Den nu kvarvarande kolladan är den enda i sitt slag i Stockholm. En liknande men betydligt yngre kollada från 1935 finns i Vipeholm i Lunds kommun, men med en betydligt enklare konstruktion.⁷ Övriga kollador i Sverige har en mer traditionell utformning med vertikala väggar istället för lutande. Det innebär att hus 29 är en av två kvarvarande kollador i sitt slag i Sverige vilket gör byggnaden unik.

Upplevelsevärde

Arkitektoniskt värde

Byggnadens arkitektoniska värde byggs upp av dess karaktärsdrag som beskrivs i föregående kapitel. Den västra gaveln visar tidstypiska arkitektoniska drag från 1890-talets nationalromantiska rundbågestil. Tegelgaveln binder även samman tegelbyggnaderna i väster med den nu till stor del försvunna träbebyggelsen i öster vilket gör att byggnaden skapar en arkitektonisk länk i området.

Miljöskapande värde exteriör

Som en del av bebyggelsen i Gasverksområdet har hus 29 ett mycket stort miljöskapande värde. Byggnaderna i området har sinsemellan stora skillnader och hus 29 skiljer sig från övriga byggnader vad gäller volym, material och färgskala. Ändå uppfattas den p.g.a. sin industrikaraktär som en västlig del i bebyggelseområdets sammantagna karaktär och kan därför tillskrivas ett stort miljöskapande värde.

Miljöskapande värde interiör

Upplevelsen av rymd i huvuddelen av byggnaden är påtaglig. Konstruktionen står dock för det främsta miljöskapande värdet eftersom den dominerar upplevelsen av rummet.

Kulturhistorisk värdering

Sammanvägning av värden

Vid en sammanvägning av dokumentvärdena, förstärkande värden och upplevelsevärden väger det byggnadsteknik-historiska värdet tillsammans med det industrihistoriska värdet mycket tungt. De speglar en ingenjörskonst på frammarsch och en industri som för sin tid låg i framkant. Det byggnadsteknikhistoriska värdet väger dock tyngre och det är viktigt att så långt som möjligt värna de ursprungliga konstruktionerna som helt unika i Sverige i sitt slag. Det pedagogiska värdet av att se hur byggnaden har förändrats väger därmed inte lika tungt som det byggnadsteknik-historiska värdet.

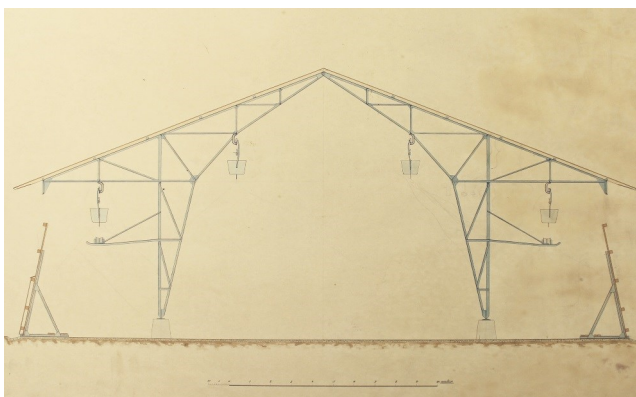
Det miljöskapande värdet väger tyngre än det arkitektoniska och arkitekturhistoriska värdet. Byggnaden har genom åren förändrats kraftigt vad avser skala och därmed även det arkitektoniska uttrycket. Som en väsentlig del i gasverkets historia har hus 29 fortfarande ett stort miljöskapande värde, länkat till det pedagogiska värdet som grundar sig i att byggnaden är en viktig del för att förstå den tidigare produktionslinjen.

Ändringar av byggnaden ska därför göras i första hand med hänsyn till den ursprungliga konstruktionen, så att den i fortsättningen är tydligt avläsbar. Om möjlighet finns att förstärka upplevelsen av ursprungskonstruktionen ses det som positivt och bör eftersträvas.

Det miljöskapande värdet för interiören väger också mycket tungt, så till vida att rummen även efter eventuella förändringar bör vara möjliga att upplevas. Det innebär dock inte att nya våningsplan inte får läggas till, utan att om nya våningsplan läggs till ska dessa utformas så att rumsvolymerna fortfarande kan upplevas. På så vis kan ett pedagogiskt tillskott möjliggöras. För att säkerställa det pedagogiska värdet där tillägg är tydligt urskiljbara bör nya tillägg inte utformas som pastischer. Vägledande för kommande ändringar är således ändringar som redan är utförda.

På grund av de höga halterna av föroreningar i byggnaden måste en noggrann avvägning ske om material från fasadskärmarna behöver bytas ut. Autenticitetsvärdet vad gäller byggnadsdelar av trä är varierande. Målsättningen bör vara att sträva efter att bevara så stor del av fasadens ursprungliga material som möjligt.

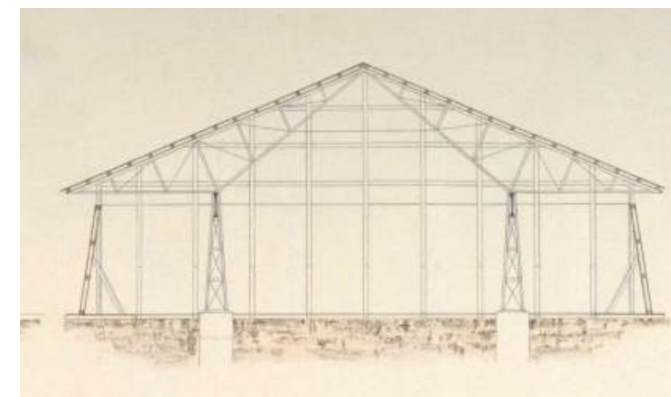
Även om det byggnadsteknikhistoriska och teknikhistoriska värdet väger mycket tungt så måste sammantaget de olika värdena respekteras i så hög grad som möjligt där vägningen mellan de olika värdena inte kan generaliseras utan måste hanteras i varje enskild ändringsprocess.

Ovan: Bild 48: Ritningar konstruktionen till kolhuset i Hjorthagen, 1892.
Källa: SSA.

Ovan: Bild 49: Ursprunglig lyftanordning i byggnadens västra del, förankrad i den invändiga tegelmuren.

Ovan: Bild 50: Ritningar på konstruktionen på det nu rivna kolhuset i Gävle, 1892. Källa: Gävle kommun.

Källhänvisning

¹ Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1929-1931

² Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1931 och
Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk,
tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

³ Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk,
tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

⁴ Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk,
tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

⁵ G Ferdinand Boberg, urn:sbl:17840, Svenskt biografiskt lexikon (art av Ragnar
Josephson.), hämtad 2015-02-27

⁶ Andersson, Thorbjörn & Caldenby, Claes (red.), Att bygga ett land: 1900-talets svenska
arkitektur, Byggforskningsrådet, Stockholm, 1998, s 374

⁷ <http://bevaringsprogram.lund.se/wiki/bevaringsprogram/index.php/Kollada>, hämtad
2016-05-26

Källhänvisning bilder

Bild 1: *Svenska gasverksföreningens årsbok.*, SGF, Stockholm 1926, sid 33

Bild 2: Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903, s 71

Bild 3: Stockholms stadsmuseum, Foto från klocka II, 1899. Hjorthagen B, sid. 031 1899

Bild 4: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 50j

Bild 5: Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903, s 74

Bild 6: Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903, s 74

Bild 7: Stockholms stadsmuseum, Hjorthagen B, sid. 064

Bild 8: Stockholms stadsmuseum, Hjorthagen B, sid. 053, år 1914

Bild 9: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

Bild 10-11: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

Bild 12: *Svenska gasverksföreningens årsbok.*, SGF, Stockholm 1936. s 64

Bild 13: Stockholms stadsmuseum, Hjorthagen B, sid. 055

Bild 14: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 49a

Bild 15: Foto av hus 29 mot väst, gavel mot hus 14, år 2014, White arkitekter.

Bild 16: Stadsarkivet\frihamn\2835B.F14ch1

Bild 17: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 18: Ritning Koncept.

Bild 19: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 20: Ritning Koncept.

Bild 21: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 22: Ritning Koncept.

Bild 23: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 24: Ritning Koncept.

Bild 25: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 50j

Bild 26: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J3 Kolgasverkets övriga ritningar\J3 B\J3 B 8

Bild 27: Sektionsritning, Koncept.

Bild 28: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J3 Kolgasverkets övriga ritningar\J3 B\J3 B 1

Bild 29: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 50j

Bild 30: Sektionsritning, Koncept.

Bild 31: Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903, s 23

Bild 32: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 49a

Bild 33: Sektionsritning, Koncept.

Bild 34: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J1\J1 B\J1 B 30d

Bild 35: Sektionsritning, Koncept.

Bild 36-38: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 39-42: Foto 2016-05-24, White arkitekter.

Bild 43: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 44-47: Foto 2016-05-24, White arkitekter.

Bild 48: Stadsarkivet\Kungsklippan Kart och ritningsarkiv\0045B Stockholms Gasverk, tilläggsleverans\J3 Kolgasverkets övriga ritningar\J3 B\J3 B 1

Bild 49: Foto 2014-11-13, White arkitekter.

Bild 50: <http://www.gavle.se/Kommun--politik/Gavle-kommunarkiv/Virtuella-utställningar/Gefle-Gasverk-1893-1966/> hämtad 2016-05-26

Källor

Arkiv

Stockholm

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA)

Stockholms Stadsarkiv (SSA)

Stockholms stadsbyggnadskontor (SBK)

Stockholms Stadsmuseum (SSM)

Bibliotek

Uppsala Universitetsbibliotek - Carolina Rediviva

Litteratur

Andersson, Thorbjörn & Caldenby, Claes (red.), *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*, Byggnadsnämnden, Stockholm, 1998

Eriksson, Eva (red.), Stockholms stränder: från industri till bostäder, Samf. S:t Erik, Stockholm, 2003

Gasverket i Värtan: årsprojekt 2005-2006 vid Konsthögskolans arkitekturskola, Avd. för restaureringskonst, [Ny utg.], Stockholmia i samarbete med Konsthögskolans arkitekturskola, Stockholm, 2006

Kulturmiljövård: information, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, utgåva nr 2, 2000

Stockholms belysning: utgifven med anledning af Gasverkets femtioåriga tillvaro, den 18 december 1903, 2. uppl., Stockholms gasverk, Stockholm, 1903

Svenska gasverksföreningens årsbok., SGF, Stockholm, 1924-1967

Unnerbäck, R. Axel (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.

Internetkällor

http://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/utbf/sthkallan_jamfor/DPWebMap.html

Checklista karaktärsdrag, Boverket (2015-02-25) <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/Kulturvarden/Exempel-/Checklista-karaktarsdrag/>

G Ferdinand Boberg, urn:sbl:17840, Svenskt biografiskt lexikon (art av Ragnar Josephson.), hämtad 2015-02-27

<http://bevaringsprogram.lund.se/wiki/bevaringsprogram/index.php/Kollada>, hämtad 2016-05-26.

<http://www.gavle.se/Kommun--politik/Gavle-kommunarkiv/Virtuella-utställningar/Gefle-Gasverk-1893-1966/> hämtad 2016-05-26

Granskade handlingar

Relationshandlingar plan, fasader och sektioner, daterade 2014-01-16, Koncept Stockholm.

Lagstiftning

PBF, Plan- och byggförordning (2011:338).

PBL, Plan- och bygglag (2010:900).

KML, Kulturmiljölagen (1988:950), tidigare Kulturminneslagen (1988:950).

MB, Miljöbalk (1998:808).

white

